

Zuazo, Koldo

Deba Ibarreko Euskara. Dialektologia eta Tokiko batua

Badihardugu euskara taldea

ISBN: 84-611-3813-9

Dialektologiaren ibilbidean, Koldo Zuazo ikertzaile nekaezinaren bertze lan bat dugu eskuartean. Deba ibarreko euskara azterzeaz gain, dialektologia eta soziolinguistikako gaurko hainbat gai jorratzen ditu, liburuak dituen lau kapituluetan: *Deba ibarra, Deba ibarreko euskararen ezaugarriak, Dialektologia eta Soziolinguistika*.

Hitzaurrean egileak azaltzen digu zeintzuk izan diren liburu hau egitera bultzatu duten arrazoiak. Urte batzuk aurrerago *Deba ibarreko euskeria* liburua burutu zuen, eta hura osatzeko eta, aldi berean, ikuspuntua borobiltzeko asmoz apailatu du honako hau. Egileak dioenez, eskolan eta ikastetxeetan euskalkiak irakasten dihardutenentzat egin du lan hau; euskalkiak non eta noiz erabili behar diren zehaztuz eta Euskal Herriko alde desberdinetako egoera aipatuz. Kontuan hartzen du egileak hizkuntzak duen zeregin ludiko eta afektiboa, eta erbestetik etorritakoak herri euskaldunetan bertakotzeko hizkerek joka dezaketen papera ere bai. Hortaz, ikuspegi sinkronikoa eta etorkizunari begiratzen diona da nagusi lan guztian zehar.

Ondoren, Deba ibarra deskribatzen du, geografia eta ekonomia, biztanlegoa eta euskaldun kopurua, eta berorretan idatzi duten horietaz arduratzen da, esaterako, Larramendi jesuita, J. Antonio Uriarte fraide frantziskotarra etab.

Deba ibarreko euskara kapituluari, herriz herriko euskararen egoera aztertzen du. Sailkapena egin baino lehen, hizkuntzak izaki biziak bezala tratatzen ditu. Beraz, ikuspegi dinamiko hori azpimarratzen du, behinolako eta gaurko datuak elkartuz, eta egungo ezaugarriak, hain zuzen ere, euskalkiak nolakotzen ari direnak lehenesten. Alegia, ikuspegi humanistiko hori sinkronikoa da bereziki, eta hizkeren giza geografia horrek ikuspegi hori osotzen laguntzen du. Esaterako, egun ikasle mutrikuarak Ondarroara edo Markinara badoaz ikastera, hizkera hori kutsatuko dute eta horren ondorioz, poliki-poliki Mutrikuko hizkera bizkaieraren kolorea hartzen joanen da.

Deba ibarreko ezaugarriak aipatzean, ongi definitzen du zer den 'arau' hitza, bitxikerietatik bereiztuz eta argi utziz *arau emankorra* zer den, baita *arau ihartua* eta *arau gara-*

tu gabea ere. Ikuspegi didaktikoa dario liburuari, irakurlea ez baitu aspertu nahi hitz zerrenda amaigabeekin. Ondoren bokalekin gertatzen diren fenomenoak zehazten ditu, banaka-banaka (zazpi fenomeno, baita garatu gabeko arauak ere). Horietan *urun*, *ultza*, *ule* eta antzekoak ezagunak izan direnak, garatu gabekotzat jotzen ditu. Hori dela eta, arau honek berrikuntza suposatzen du orain arteko dialektologia lanean, etekina duten ala ez jakitea suposatzen baitu. Era berean, kontsonanteen sailean gaur egungo anglizismoek (*marketiña*, *futiña* edo *raftiña*), zein arau betetzen duten ikustea garrantzitsutzat jotzen du.

Azentu sailean kapitulu bat gartzten du hitz bikoteak emanez. Eta azentuaren ondorioz kontrakzioak sortzen diren ala ez ikusiz. Atal honi ere ikuspegi didaktikoa, eta dibulgatzailea dario, adibide ugariekin hornitua da atal guztietan izenaren morfologian eta baita aditzarenean ere. Aditzean, esaterako, 28 ezaugarri aztertzen ditu, adizkiena, aditz nagusia eta abarren erabilera zehaztuz. Bertzaldetik, sinkroniari berebiziko garrantzia eman dio, bere lana gaurko helduen eta gazteen hizkeran oinarritua egon behar duela dio, ez, bakarrik adin handikoen hizkeran; "dialektologia eta ez arkeologia" egitea duela gogoko dio 102. orrialdean.

Dialektologia kapituluak kontu teorikoez dihardu, arkaismo eta berrikuntzei eman beharreko garrantzia azpimarratuz. Eta hain zuzen ere, aldakuntza non gertatu den eta aldakuntzaren oihartzuna nora hedatu den aztertzearen aldekoa da. Hori dela eta bere aztergaiak izanen dira: *etxetikan*, *ikustiagaitikan* bezalako aldaerak eta alde batean utziko ditu *etxetil*/ *etxetik*, *ikustiatil*/ *ikustiatik* eta *zara* / *zarie* pareak.

Lan hau etorkizunari begira egirik dago, irakaskuntzan aritzen direnei zuzendua, hein handi batean, ez filologo edo berezilariei, eta hori dela eta, ikuspegi sinkronikoa nagusitzen da beronetan. Honenbertzez, logikoa da arkaismoetan ez jartzea pisu guztia, ezagutza aldetik, errealtatearen zatiak dira, ezinbertzez, baina, helburua zein den ere kontuan hartu behar da. Desberdina da itzalitako hizkeretan, Artzibarko eta Eguesibarko euskararen kasuan bezala, kasu horietan diakroniak beharko luke lehentasuna izan. Zeinek egon ziren lotuago ikusi behar da, eta horietan hizkuntzalaritza diakronikoak badu zeresan handia.

Bertzaldetik, gaur egungo hizkerara hauek bizitasun handikoak dira, azken batean, esparru hauek hiriko dialektologian sortzen diren joerekin dute antzekotasun gehiago. Hori dela eta ezaugarri hauetako batzuk nagusitzen dira: dialektoen nahasketa, berdinketa, hiriguneen eragina etabar.

Azken batean dialektologariak dinamikotasun batean mugitu behar du, atzera eta aurrera joanez; alde batetik emankorrek ez diren ezaugarriak eta aurrera doazen berrikuntzak biak kontuan hartuz. Eta horrek zailtzen du dudarik gabe hizkeren banaketa, ezaugarrien ponderazio hori egitea ez baita oso erosoa suertatzen.

Plazaratzen duen hurrengo arazoa hauxe da: ezaugarri kopuruarena. Zenbat ezaugarri hartu behar dira hizkerak sailkatzeko? Bonapartek eta Yrizarrek ezaugarri gutxiegi hartu zituztela dio. Konformeago ageri da Zuazo Mitxelenak erabilitako prozedurarekin, ezaugarri gehiago hartzearekin eta gisa guztietakoak, morfo-sintaktikoak zein fonologikoak.

Zuazoren arabera, isoglosen hierarkia eta gertakarien kronologia go-

goan hartzekoak dira, baina kezka handiago sortzen dio etorkizunak, horregatik galdera bat nagusitzen da lan guztian zehar: ea gaurko belau-naldiko gazteek hori horrela darabilten ala ez. Hori dela eta, bertze hizkera batzuen egoerarekin parekatzen du; Nafarroako Larraungoan, esaterako, bi geruza ikusten ditu: bata ekialdeko joera nagusiengan nabarmentzen dena, eta bertzea, gazteena gipuzkeraren joeraren menpekoago dagoena. Alderantziz gertatzen da Nafarroa Iparraldean, hor nafarra da geruza berria eta Ipar Euskal Herrikoa, zaharra.

Lexikoak ere badu bere tokia, honetan arau emankorrak hartzeko garrantzia azpimarratzen du. Era berean, aldaera lexikoak *irten/uren/erten* eta lerro lexikal desberdinak (*irten/ ateral/ jalgi*) bereiztearen alde agertzen da.

Ondoren, euskalkien mapa berria aurkeztean, berauen izen berriei zertxobait argitzen digu; bertan izenen aldaketa proposatu zituen eta izendapen horien arrazoiak ematen ditu. Horrela, euskalkiak edo hizkerak izendatzeko modu egokiez arduratzen da eta aldi berean izen traketak saihesteko beharraz ohartzen gaitu.

Deba ibarreko hizkeren kokaguneaz mintzo zaigu hurrengoan. Deba berrikuntza sorgune esanguratsua bezala, eta batasunik gabeko tokia. Deba ibarrean ez da batasunik izan eta mendebaleko eta gainerako euskalkien arteko etena ez dela erabatekoa izan berresten du, eta honetan, dudarik gabe, orografiak eta ekonomiak zerikusia izan dute.

Deba ibarreko alderdi batzuetako berrikuntzak eta hauen ezaugarrien zerrenda ekartzeaz gain, aldaerak eta garatu gabeko arauak ematen ditu banan bana. Izan ere, bereizgarri gehienak ez dira Deba ibar oso-

koak, handik kanpo ere bai baitira ezaugarriak: mendebaleko berrikuntzak gertatu dira Deba ibarrean, eta hori dela eta, mendebal eta gainerako euskalkien arteko etena ez dela inondik inora erabatekoa izan dio.

Bertzaldetik, Euskal Herriko erdialdeko ezaugarriek (Gipuzkoakoek) eragina izan dute Deban. Elizako predikuetan aipatzen denez, eta elizgizonak ez ezik gizarteko handi jendeak, zioenez. Berezi Elgoibarren, Mutrikun eta Deban, azken herri horretan erdialdeko euskalkia ezar daitekeelarik bete-betean: (*i + a, e, o*)-ren arteko *x* epentesia (*mendixa*) izan ezik.

Debagoienak, ordea, Eibarrekin eta Ermuarekin izan du bizkaieraren eragin gehien. Arabako lautadatik jasan du gehiena. Debagoienak Gasteizekin eduki baitu hartu-emanik estuena eta uste izatekoa denez, hango ezaugarriak eta berrikuntzak iritsi dira bertara. Elizaz ere Arabarekin egon da loturik Deba ibarra, eta gaur egun ere horrela dihardu; Gasteiz baita Debagoieneko lagunendako salerosketarako eta astialdirako jomuga.

Ondoren, Oñatiko hizkeraren nortasuna aztertzen du beste kapitulu- luan. Herri horrek Arrasateri begira egin du bizimodua, batez ere XX. mendean herri honetan industria suspertzen hasi zenetik. Dena dela, bakardadea ez da sekula erabatekoa izan eta mota guztietako eraginak, berrikuntzak eta abar jasan ditu, horiek denak aztertuz.

Soziolinguistika atala, laugarrena, benetan interesgarri suertatzen da. Orrialde hauetan aztertzen du Zuazok zeintzuk izan diren euskara batua sortzeko iraganeko bideak, gipuzkera osotua, lapurtera klasikoa, bizkaiera; hauetatik bakoitzak zein eragin izan duen, eta azkenean eus-

kararen batasunera nola heldu garen, dena modu argi eta didaktikoa erabiliz. Ondoren bertan planteiatzen da zein datekeen hizkeren geroa.

Euskara batua malguagoa eta zabalagoa izatearen aldekoa agertzen da Zuazo eta, horretarako, tokian tokiko euskara lantzea proposatzen du; etorkizunari begiratzen dio eta bide horretan, herri hizkerak non eta noiz erabili behar diren zehazten du. Aldiro ezaugarri bizien alde agertzen da, txokokeriak eta aldaera zaharkituak baztertzea proposatuz. Azkenik, ortografian, fonologian eta morfologian zein arau eman diren euskara baturako zehazten ditu, bannana bana, zeintzuk izan ziren egoiak Debarako zehaztuz. Horretarako, atal bakoitzean Deba ibarrean zein ezaugarri morfologiko edo fonologiko diren berezkoak zerrendatzen ditu.

Lexikoaren atalean Deba ibarrak euskal lexikoari ekar diezaiokeena aztertzen du. Azken hitzek laburbiltzen dute zer den euskara batua, arkaismoei muga jartzea da horietako asmo bat; era berean euskaldunak elkar uler dezagun hainbat maileguri muga jartzea proposatzen du. Zua-

zoren ustez, iparraldean edo Estatu Batuko euskarari ulertuko ez luketen hitzak mugatu beharko lirateke, oso hedatuak badaude ere: *apropos, auskalo, bistadizo* eta abar.

Liburu honetan lan ederra plazaratu du Zuazok, tokiko azterketa egiteaz gain, aurreko beste lan batzuetako asmoak, hausnarketak kritikak eta proposamenak bildu ditu honetan. Badirudi argitu beharreko gauza batzuek kezkatzen zutela eta hau izan dela horretarako hautatutako bidea. Euskara batua zaintzeak eta sendotzeak ez du esan nahi herri hizkeren aurka egon behar denik. Hori dela eta, batuaren onurak goraitzen ditu, ezbairik gabe, baina, aldi berean, "tokiko batua" proposatzen du Zuazok, herri euskaldunetan bizilagunak hobeki ulertu eta komunikatu ahal izateko, eta hori guztia erantzun zehatzak emanez. Ez da planteamendu teoriko hutsaletan gelditu; proposamen orekatua, zentzuzkoa, arrazoitua eta didaktikoa ekarri du liburu honetara.

Orreaga Ibarra
Euskal Filologia Saila
 NUP